

ENFLASYON VE STAGFLASYON

Prof.Dr.Sevim GÖRGÜN*

Stagflasyon durgunluğun ve enflasyonun bir arada görüldüğü durumu tanımlar. Stagflasyon sürecine girmiş bir ekonomide fiyatlar genel düzeyi yükselmeye devam ederken, eksik kapasite kullanımı ve işsizlik artar ve büyüme hızı düşer. 1970'lerde durgunluk artarken fiyat artışlarının da devam etmesi gelişmiş ülkelerin karşılaştığı en önemli sorun oldu. Durgunluğu gidermek için alınan önlemler başarılı olmadığı gibi, enflasyon hızının yükselmesine, enflasyonu gidermek için alınan önlemler de fiyat artışlarını frenlemediğinden, durgunluğun daha da artmasına sebep oluyordu. Oysa Büyük Dünya Krizi sonucu ortaya çıkan durgunluk döneminde fiyatlarda önemli bir düşüş olmuştu. Bu gelişmeler Phillips hipotezine dayalı uygulamaların etkinliğini yitirmesine sebep olduğu gibi, enflasyonun toplam talep artışından, durgunluğun toplam talep yetersizliğinden kaynaklandığını kabul eden Geleneksel Keynesci görüşün her zaman geçerli olmadığını ortaya koydu. Keynesci istikrar politikalarının etkinliği ile ilgili tartışmalar arttı ve fiyat artışlarının sebeplerinin ve enflasyonist sürecin gelişiminin daha ayrıntılı olarak incelenmesine yol açtı.

Stagflasyon olayının çözümlenmesi için enflasyon sürecinin iki aşamalı olarak incelenmesi gerekir. İlk aşama mevcut fiyat ve ücret yapısını bozan, daha açık ifade edilecek

*I.Ü. S.B.F. Maliye Bölümü Başkanı

olursa, fiyatların yükselmesine sebep olan olay ya da olayların tanımlanmasıdır. İkinci aşama ekonominin fiyat artışına uyum sağlama sürecinde meydana gelen olayların incelenmesini içerir.

Fiyatlar Genel Düzeyi Neden Artar?

İktisat teorisinde, geleneksel olarak, enflasyon fiyat artışının başlamasına sebep olan olayın niteliğine göre talep kökenli (talep çekici) ve maliyet kökenli (maliyet itici) enflasyon olmak üzere iki grup altında incelenir.¹ Keynesci teori yalnız toplam arzın esnekliğini tümünden yitirdiği durumda, toplam talebin toplam arzı aşmasından kaynaklanan birikimli fiyat artışları ile ilgilenir. Oysa 1970 sonrasında maliyetlerde otonom artış sonucu toplam arz fonksiyonunun sola kaymasından kaynaklanan fiyat artışları, diğer bir deyişle maliyet itici enflasyon önem kazandı.

Talep kökenli fiyat artışları, para ve kredi hacminin genişlemesi, yatırım ve tüketim harcamalarında gelirden bağımsız (otonom) artış, ihracatın artması veya sermaye hareketleri sonucu döviz rezervlerinin yükselmesi sebebiyle toplam talep toplam arz eşitliğinin bozulmasından kaynaklanır.

Para ve kredi hacminin genişlemesinin en önemli sebebinin kamu finansman açıkları olduğu genellikle kabul edilir. Ancak özel firmaların da bankalar aracılığı ile merkez bankası finansmanından yararlandığının ve özel kesime verilen kredilerin de likiditeyi artırıcı etkisi olduğunun gözardı edilmemesi gerekir. Toplam talebin artmasının diğer bir sebebi toplam tüketim harcamalarında gelirden bağımsız (otonom) artış, diğer bir deyişle tüketim eğiliminin yükselmesidir. Sebep nüfus artış hızının yükselmesi, daha zengin ülkelerin tüketim kalıplarının aktarılması veya kentleşme olabilir. Gelir bölüşümünün ücretlerin ve sosyal güvenlik ödemelerinin artması sonucu, tüketim eğilimi yüksek gruplar lehine değişmesi de ortalama toplam tüketim eğiliminin yükselmesi sonucunu verir. Tüketim harcamalarını yüksek bir düzeyde tutmaya yönelik Keynesci politikaların da tüketim eğiliminin

¹Son yıllarda bu gruptandırmaya ayrı bir tür olarak yapısal enflasyon ilave edilmiştir. Yapısal enflasyon talep veya maliyet artışlarının enflasyon ve stagflasyona dönüşmesini ekonominin yapısal özellikleri ile açıklayan yaklaşımı tanımlar. Bu konu izleyen paragraflarda ele alınacaktır.

yükselmeye sebep olduğuna, diğer bir deyişle "tüketim topluları" yarattığına işaret etmek gerekir. Dışa açık bir ekonomide ihracatın ithalattan daha fazla artması veya sermaye girişlerinin sermaye çıkışlarından fazla olması ve döviz tevdiat hesapları yolu ile para hacminin genişlemesi de toplam talebin artması sonucunu verir.

Maliyet kökenli fiyat artışları arz şokları olarak tanımlanan ciddi arz dar boğazlarında, gelir çatışmasından veya dış ticarettten kaynaklanır.

Arz şoku, kurumsal veya doğal nedenlerden dolayı temel bir girdinin veya tüketim malının arzının kısılmasıdır. Kurumsal neden tekelleri piyasa koşullarında firmaların kar marjlarını artırmak için fiyatları yükseltip üretimi kısımlaktır. Buna örnek olarak 1970'lerde petrol fiyatlarındaki artış gösterilebilir. Doğal neden, elverişsiz iklim koşulları veya çevre kirlenmesi ya da aşırı kullanım sonucu tarımsal üretimin azalması ve önemli bir doğal kaynağın sınırına varılması olabilir. Eğer fiyat esnekliği düşük ve kullanımı yaygın bir temel girdi veya gıda maddeleri gibi temel bir tüketim malının arzı doğal nedenlerden dolayı azalışa, fiyatlar genel düzeyini artırıcı etki güçlü olacaktır.

Gelir çatışması iş gücü piyasasının güçlü sendikalar, mal piyasasının oligopolier tarafından kontrol edilmesinden kaynaklanır. Sendikaların güçlenmesi ve yaygınlaşması verimlilikten bağımsız ücret artışlarına imkan verdiği gibi, sosyal güvenlik ödemelerinin yaygınlaşması, çeşitlenmesi, artması ve ücret artışlarının verimliliği düşük sektörlerde yansımaları sonucunu doğurmuştur. Phillips hipotezine dayalı istihdam politikaları da ücret artış taleplerinin kabulü için elverişli bir ortam hazırlamıştır. Sonuç olarak üretimde iş gücü maliyeti yükselmiştir. Tekelleşmenin yaygın olduğu sektörlerde iş gücü maliyetindeki artış maliyet artı kar oranı olarak belirlenen fiyatlara doğrudan yansır ve kar payı maliyetlere orantılı olarak belirlendiğinden karlar da yükselir, fiyat artışı ücret artışından daha yüksek bir düzeyde gerçekleşir. Kaldı ki, tekelleri rekabet koşullarında firmalar talepten ve maliyetlerden bağımsız fiyat artışları ile kar marjlarını yükseltme olanağına sahiptir.

Maliyet kökenli fiyat artışlarının diğer bir sebebi ithal girdi fiyatlarının yükselmesidir. İthal girdi fiyatlarında artış ihracatçı ülkede fiyatların yükselmesi, söz konusu mala diğer ülkelerin talebinin artması ya da tekelleri uygulamalar sonucu fiyatların arttırılması gibi

dış piyasa koşullarından veya ithalatçı ülke parasının değer kaybetmesi ya da dış ticaret hadlerinin ithalatçı ülke aleyhine dönmelerinden kaynaklanır. Özellikle fiyatı artan ürün kullanımı yaygın ve fiyat esnekliği düşük bir temel girdi niteliğinde ise, fiyatlar genel düzeyini artırıcı etki güçlü olur. Ödemeler dengesi açığını kapatmak için sermaye girişlerini artırmak amacıyla ile faiz hadlerinin yükseltilmesi, üretim maliyetini ve fiyatları arttırdığı gibi yatırımları da olumsuz yönde etkileyerek üretim kapasitesinin genişlemesini engeller.

Fiyat Artışına Uyum Sağlama Süreci

Talep artışı sonucu fiyatlar yükseldiğinde arz esnekse atıl üretim kapasitesi ve/veya ithalatı finanse edecek döviz rezervleri varsa daha yüksek bir fiyatlar genel düzeyinde arz talep dengesi kurulur ve fiyat artışları devam etmez. Üretim faktörlerinin ve girdilerinin arzı esnek olmayınca, firmaların üretimlerini artırmak için giriştikleri rekabet sonucu üretim girdilerinin fiyatı, üretim faktörlerinin geliri yükselir; talep artışı maliyet artışı ile desteklenerek, fiyat artışı enflasyonist sürece dönüşür. Talep artışı herhangi bir sebepten dolayı maliyet artışı, diğer bir deyişle faktör gelirlerindeki artışla desteklenmezse, dar boğazlar ve kıtlıklar oluşur. Örneğin, fiyat kontrolleri bu sonucu verir.

Zamanında alınan ince ayarlamaya yönelik talep kısıcı para ve maliye politikası önlemleri fiyat artışının enflasyonist bir sürece dönüşmesini engelleyebilir. Gecikmeli olarak uygulanan istikrar politikası önlemlerinin enflasyonist süreci engellemede etkinliği daha düşüktür. Yanlış ve eksik bilgiye dayanan önlemler de aynı sonucu verir. Talep kısıcı politikaların başarılı olması için para ve maliye politikaları arası eşgüdüm sağlanması gerekir. Örneğin, sıkı para politikası uygulanırken bütçe açık verirse veya vergilerle toplam talep kısıılırken faiz hadleri düşük tutulursa, talep maliyet artış döngüsü devam eder.

Maliyet kökenli fiyat artışlarını durdurmada talep yönetimine yönelik Keynesci politikaların hiçbir etkinliği yoktur. Gerekli olan maliyet artışının niteliğine uygun olarak, fiyatı artan malın talebini kısmak veya arzını artırmak gibi mikro önlemler, gelirler politikası ve dış ticaret politikasıdır ya da bunların bir bileşimidir. Ancak burada maliyetlerdeki otonom artış ile talep artışının uyardığı maliyet artışlarını ayırmak gerekir. Talep artışı kontrol

edildiğinde, talep artışından kaynaklanan maliyet artışları durur. Oysa maliyet kökenli fiyat artışlarının sebebi maliyetin talepten bağımsız olarak yükselmesidir. Diğer bir deyişle, maliyet artışı fiyat artışının sonucu değil, sebebidir. Talebin kontrol edilmesi bu tür maliyet artışlarını engellemediği gibi durgunluğa sebep olur.

Maliyet kökenli fiyat artışları sonucu reel para hacmi (M/p) daralır. Nominal para hacmi işlem için para talebi artışını karşılayacak düzeye yükselmezse toplam talep düşer, stoklar birikir ve üretim azalır, diğer bir deyişle durgunluk başlar. Nominal para hacmi reel para hacmindeki aşınmayı giderecek düzeye yükseltülirse, maliyet talep artış döngüsü ve enflasyonist süreç başlar.

Stagflasyon

Enflasyon sürecinin stagflasyona dönüşmesinde yapısal etmenler ve yanlış, eksik ve gecikmiş istikrar önlemleri rol oynar.

Talep kökenli enflasyonun stagflasyona dönüşmesinin sebebi üretim yapısının esnekliğini yitirmesi, dar kapsamlı istikrar politikaları ve istikrar politikalarından kaynaklanan maliyet artışlarıdır.

Geleneksel Keynesci Yaklaşım toplam talep arttığında tüm mal ve hizmetlere olan talebin aynı oranda arttığını varsayar. Diğer bir deyişle, bu yaklaşıma göre talep artışı mikro dengeleri etkilemez. Oysa, toplam talep artışı ister nominal gelirin yükselmesinden, ister tüketim eğiliminin artmasından kaynaklansın, büyük bir olasılıkla tüketim kalıpları değişir; bazı mallara olan talep artarken, diğerlerinin talebi görece olarak azalır. Neo - Klasik Teori, esnek fiyatların ve kaynakların akıcılığının, nispi fiyat yapısına göre kaynakların faaliyet kolları arasında yeniden dağılmasını sağlayarak, arz bileşiminin talep bileşimine uygun bir şekilde kısa sürede değişeceğini, varsayar. Oysa çağdaş ekonomilerde tekellerin piyasaların ağırlığı giderek artmıştır ve birçok faaliyet dalında piyasa çoğu çok uluslu şirket niteliğine sahip büyük işletmeler tarafından kontrol edilmektedir. Tekellerin piyasalarda fiyatlar kısa dönem talep esnekliğini büyük ölçüde kaybeder. Fiyatlar talebe göre değil, maliyete göre belirlenir. Uzmanlaşma ve uzun süreli sözleşmeler gibi etmenler kaynakların akıcılığını sınırlar. Kaldı ki, büyük ölçek firmalarda sabit maliyetlerin toplam maliyet

içindeki oranı çok yüksek olduğundan, kısa dönemde üretim kapasitesini artırmak mümkün değildir. İstikrar politikası gelir esnekliği düşük olan mallarda talep artışını frenlemez. Talebi görece olarak azalan firmalar ise, talepteki azalmaya fiyatlarını düşürerek değil, üretimini kısarak tepki gösterir. Diğer bir deyişle, piyasa miktar ayarlamaları ile temizlenir ve fiyatlar artarken durgunluk da başlar. Büyük ölçek firmalarda toplam maliyet içinde sabit maliyetlerin payı yüksek olduğundan, üretim hacmi daralınca artan birim maliyet, maliyet artı kar uygulaması sonucu fiyatlara yansır ve durgunluğun olduğu sektörlerde de fiyat artışları başlar.

Toplam talebi değil, bazı grupların talebini düşürmeye yönelik dar kapsamlı istikrar önlemleri de aynı sonucu verir. Örneğin, vergiler geniş kapsamlı değilse veya faktör gelirlerinin ve malların bir kısmının vergisi artırılmışsa, vergi önlemlerinin talep üzerindeki etkisi genel olmaz. İstikrar önlemlerinden etkilenmeyen malların fiyatları artmaya devam eder, talebi kısıtlan grupların ihtiyacını karşılayan sektörlerde de durgunluk başlar.

Talep kökenli enflasyonun stagflasyona dönüşmesinin diğer bir sebebi, talebi kontrol etmeye yönelik bazı istikrar önlemlerinin maliyetlerde otonom artışa sebep olmasıdır. Dolaylı vergilerin, özellikle ad - valorem olanların ve ücretlerden alınan gelir vergisinin artırılması eğer net ücret aşağıya doğru esnek değilse, maliyetin yükselmesine ve fiyatın artmasına sebep olur. Aynı durum tüketiciye yansıtıldığı oranda kurumlar vergisi için de geçerlidir. Para politikası gereği faiz haddinin yükseltilmesi üretimde maliyetlerin artmasına sebep olduğu gibi, yatırımları olumsuz yönde etkiler ve büyüme hızı düşer.

Maliyetlerdeki otonom artış stagflasyon için daha elverişli bir ortam hazırlar. Maliyet artışları, özellikle fiyatların maliyet artı kar oranı olarak belirlendiği durumlarda doğrudan fiyatlara yansır. Fiyatlar yükselince ad - valorem tüketim vergileri, ücretler yükselince ücretlere uygulanan artan oranlı gelir vergisi ve ücretler üzerinden ödenen sosyal güvenlik primleri artar. Eğer net nominal ücret aşağıya doğru esnek değilse, ücret vergileri ve sosyal güvenlik ödemelerindeki artış maliyeti ve fiyatları daha da yükseltir. Reel para hacmi daraldığı için talep ve üretim düşer. Maliyet kökenli fiyat artışları para politikası ile sınırlandırılmaya çalışılırsa, durgunluk daha da şiddetlenir. Kaldı ki, para hacmi para otoritesinin kontrol ettiği tümünden sistem dışı (exojen) bir değişken değildir. Para tabanı

daralınca ekonomi ihtiyacı olan likiditeyi diğer yöntemlerle sağlamaya çalışır ve sistem içi (endojen) para devreye girer. Para tabanı daraldığı ve para benzeri kağıtlara talep artışı için faiz haddi yükselir, üretim ve yatırım maliyeti artar.

Maliyet artışının ithal girdi fiyatlarının yükselmesinden kaynaklandığı durumda, stagflasyonist baskı daha güçlüdür. Bu durumda gelirdeki artış dışarıya transfer edilir, yurt içi talebi etkilemez.

Durgunluğu gidermek için nominal para hacmi genişletilirse, fiyat artışları talep yönünden desteklenerek maliyetlerde yeni artışı uyarır, ancak maliyetler ve fiyatlar sürekli yükseldiği için reel gelirlerde artış olmaz, durgunluk devam eder. Durgunluk ve enflasyon döngüsü ancak maliyetlerdeki artış kontrol edilebilirse durur. Daha önce belirtildiği gibi, bunun için mikro önlemlerin yanısıra gelir ve dış ticaret politikaları gereklidir. Maliyetlerdeki artış devam ederse gelir çatışması güçlenir, bütçe açık verir, tasarrufların reel değeri azalır ve yatırım kararları uzun vadeli üretken yatırımlardan, gayri menkul alımı, stoklama gibi spekülatif yatırımlara kayar.

Sonuç

Fiyat artışlarının enflasyonist sürece dönüşmesini önlemek ancak artış nedeni doğru tanımlanır ve uygun önlemler gecikmesiz alınırsa mümkün olur. Enflasyon süreci başlar ve özellikle uzun süre devam ederse, fiyat artışlarını ilk başlatan sebep giderilse dahi, ekonominin fiyat artışlarına uyum sağlama sürecinde meydana gelen olaylar enflasyonun güçlenerek devam etmesine sebep olur. Bu aşamaya gelindikten sonra fiyat artışlarını kontrol etmek ancak ekonominin gerçekçi bir modeline dayanan geniş kapsamlı, disiplinli ve aşamalı iktisat politikası önlemleri ile mümkün olur. Eğer bu yapılmazsa enflasyon stagflasyona dönüşür; stagflasyon sosyal ve ekonomik maliyeti çok yüksek, giderilmesi güç, çok ciddi bir iktisadi sorundur.